

ОЛЕКСАНДР ЗАХАРОВИЧ ЛАЗАРЄВ (До 130-річчя від дня народження)

В.Г. Майданник

У ЛИПНІ 2000 року минуло 130 років від дня народження талановитого представника вітчизняної педіатричної школи, Заслуженого діяча науки, професора О.З. Лазарева — одного з найвидатніших клініцистів, педагогів-педіатрів і науковців, котрий залишив яскравий слід в медицині нашої країни.

О.З. Лазарев народився 3 (15) липня 1870 року в м. Миргороді (Полтавська область). В 1893 році закінчив з відзнакою медичний факультет Київського університету і весь славний шлях від лікаря до професора пройшов у Києві. Як лікар і вчений, Олександр Захарович сформувався в київській школі терапевтів і педіатрів, якій завжди було притаманне прагнення до фундаментальних досліджень проблем клінічної медицини, до розробки та удосконалення методів обстеження хворих. Спочатку О.З. Лазарев працює ординатором в Київській дитячій лікарні товариства допомоги бідним хворим, де відразу виявляється його блискучий талант, і на його клінічні розбори починають збиратись молоді лікарі. Це спонукало його залучитись до ініціативи приват-доцента І.В. Троїцького щодо організації Київського товариства дитячих лікарів. Він входить до числа 15 членів-засновників цього товариства, і 5 квітня 1900 року на зборах членів-засновників його обирають секретарем.

Олександр Захарович активно включається в роботу товариства. Вже на другому науковому засіданні товариства (10 листопада 1900 р.) він робить чудову доповідь «Молочный вопрос и стерилизация молока», в якій розглядає недоліки штучного вигодовування дітей першого року життя. Він звертає увагу на надзвичайну актуальність цього питання, вказуючи, що „десятки лет усидчивого, кропотливого труда в лабораториях, внимательного клинического изучения и наблюдения, все усилия таланта и доброй воли учителей и мастеров педиатрии не сделали вопроса об искусственном вскармливании детей менее жгучим, менее настоящим» [1]. О.З. Лазарев вказує, що в 1895-1896 рр. в Берліні тільки 50% матерів вигодовували своїх дітей, а в Києві ця цифра знижується до 35%. На підставі проведеного аналізу він робить дуже важливі висновки. Зокрема, що 1) стерилізація молока не вирішує молочного харчування, оскільки не досягаючи мети, вона суттєво змінює фізико-хімічні властивості молока; 2) загальне санітарне законодавство мусить бути доповнене статтею про обов'язкове обстеження тварин за допомогою туберкулінової проби; 3) повинні бути видані постанови про санітарний стан ферм, а корови повинні бути під ветеринарним наглядом; 4) необхідно будувати зразкові молочні ферми [1]. Всі ці заходи, на думку О.З. Лазарева, дозволять значно покращити вигодовування дітей „здоровим, чистим молоком”.

Протягом наступних двох років О.З. Лазарев на засіданнях Київського товариства дитячих лікарів доповідає про множинні неврити після черевного тифу [2], випадок рецидивуючої дифтерії [3], а також демонструє хворого хлопчика віком 10 років з *pubertas praecox*.

Під час російсько-японської та першої світової воєн Олександр Захарович перебував в армії. У 1918 році він бере участь в організації і є одним із основних організаторів Київського клінічного інституту, що згодом перетворився на Київський інститут удосконалення лікарів. В 1921 році його обирають на посаду професора кафедри педіатрії, а в 1930 році — завідувачем кафедри, яку він беззмінне очолював до останніх днів свого життя. У 1936 році Олександр Захарович успішно захищає дисертацію і отримує ступінь доктора медичних наук.

В 1922 році його обирають головою Київського товариства дитячих лікарів, а з 1936 року — почесним головою.

Винятковий педагогічний талант Олександра Захаровича, величезний клінічний досвід, блискучі дані діагноста притягають до його клініки сотні курсантів, постійних учнів і

співробітників, багато з яких стали надалі самостійними науковими працівниками і гарними практичними лікарями. Десятки тисяч дітей врятував він сам, завдяки своєму таланту лікаря. Багатьом матерям він повернув найбільшу радість життя — здоров'я їх дітей.

В 1930 році О.З. Лазарева призначають заступником директора з наукової роботи Українського інституту охорони материнства та дитинства в м. Києві (нині Інститут педіатрії, акушерства та гінекології АМНУ України). Одночасно він був науковим керівником дитячої клініки Інституту.

Під час евакуації в роки другої світової війни (1941-1944 рр.) О.З. Лазарев завідував кафедрою дитячих хвороб Томського медичного інституту.

Маючи широкий кругозір і велику ерудицію, Олександр Захарович цікавиться всіма новими проблемами, прагнучи застосувати в клінічній педіатрії нові досягнення науки. Він створив свою наукову клінічну школу, і в багатьох куточках нашої країни працювали його учні, впроваджуючи в життя його ідеї. Під керівництвом Олександра Захаровича його учнями і співробітниками виконано понад 200 наукових робіт і видано 7 збірників наукових праць. Особисто він є автором понад 30 наукових праць, присвячених різним питанням патології дитинства, які відображають його енциклопедичну освіченість, філософський склад мислення, талант лікаря і педагога.

Кращими з них є такі монографії, як „Туберкульоз дитячого віку” (1932), „Семиотика и диагностика детских болезней” (1947), „Диагностика дитячих хвороб” (1950), в які він вклав весь свій величезний досвід, який прагнув передати своїм чисельним учням і майбутнім педіатрам.

Протягом всього життя в центрі його уваги були інфекційні захворювання, особливо кишкові, які, як зазначає О.З. Лазарев, з перших днів існування педіатрії, як самостійної дисципліни, були і залишаються досі однією з найважливіших і актуальніших проблем [4]. Ним розроблені досить чіткі рекомендації щодо профілактики кишкових інфекцій, які не втратили свого значення і дотепер. Так, він вказує, що боротьба з цими захворюваннями може бути ефективною при виконанні таких вимог: „1) Треба неухильно проводити освітню роботу, спрямовану на боротьбу з несвоєчасним відлученням дитини від груді та з раннім підгодовуванням. 2) Боротися за культуру побуту, за високий рівень санітарно-гігієнічного стану оточення... 3) Домагатися, щоб дитячому населенню постачали дійсно повноцінні продукти дитячого харчування, насамперед — молоко. 4) Потрібна достатня мережа впорядкованих молочних кухонь і зливних пунктів грудного молока...” [4].

Особливо велику увагу О.З. Лазарев приділяв дизентерії, як фактору, „який помітно підвищує дитячу смертність” [8]. Він справедливо вважав, що „основне завдання в боротьбі з дизентерією — виявити перші ознаки загрозливої епідемії і ліквідувати її на самому початку, знешкодити перші її вогнища” [8, с. 3]. О.З. Лазарев представив детальний опис клінічних проявів дизентерії, виділив „характерний дизентерійний синдром”, а також описав „абортивні, стерті і замасковані форми дизентерії” [8].

Не випадково також, що О.З. Лазарев підготував прекрасну монографію, присвячену проблемі туберкульозу у дітей. Адже, як він вказує, „протягом десяти років я щодня й незмінне до програми лекцій для дільничних лікарів запроваджую й розділ про туберкульоз дитячого віку, відтінюючи й підкреслюючи тим усю величезну вагу обізнаності практичного лікаря з дитячою туберкульозою, з особливостями її локалізацій та клінічного перебігу, з патогенезою та еволюцією того важливого імунобіологічного процесу, що зветься туберкульозою” [5, с. 3]. В монографії він детально розглядає питання епідеміології, етіології, еволюції клінічних проявів та особливості перебігу туберкульозу, а також питання лікування і профілактики [5]. Особливо детально Олександр Захарович описує клініку, загальну симптоматологію та клінічні методи діагностики туберкульозу, які не втратили свого значення навіть в теперішній час при наявності сучасних лабораторно-інструментальних методів дослідження. При цьому О.З. Лазарев застерігав від перебільшення цінності інструментальних

методів при діагностиці туберкульозу. З цього приводу він писав: „Рідко якого хворого приводять на консультацію без цієї готової вже діагнози. Сквapistність амбулаторного приймання не дає змоги лікареві, здебільшого обтяженому працею, глибоко обміркувати кожний більш-менш тяжкий випадок, і він вибирає найлегший спосіб — посилає хворого в рентгенівський кабінет. Справа одразу з'ясовується: у величезній більшості випадків надходить від рентгенолога відповідь про більш-менш виразно контурований гілюс або про кілька тіней залоз завбільшки з дрібну горошину, а іноді й без ніякого опису дається готова діагнозу — *bronchoadenitis tbc*. І не раз уже у цих дітей з готовою діагнозою доводилося виявляти то хронічний носопроліговий катар або аденоїди, то хронічний тонзиліт тощо...»[5, с. 47].

Характерною особливістю наукової діяльності О.З. Лазарева було вивчення захворювань, які мали важливе не тільки медичне, а й соціальне значення, оскільки вони визначали високу дитячу смертність. Серед таких захворювань на той час чимале місце займали плеврити. Одна з прекрасних праць О.З. Лазарева була присвячена саме проблемі ексудативних плевритів у дитячому віці [9]. Він зазначав, що «значение экссудативного плеврита очень велико, но, к сожалению, диагноз этого заболевания далеко не так прост и легок, как можно было бы думать при такой доступности патологического очага для нашего исследования. Особенно труден диагноз в грудном возрасте» [9, с. 6]. Саме тому О.З. Лазарев досить детально і скрупульозно описав клінічні і рентгенологічні ознаки різних варіантів перебігу плевритів у дітей [9].

О.З. Лазарев протягом всього свого життя завжди вважав, що основним і найважчим завданням клінічної педіатрії є встановлення діагнозу. Він писав: „...без діагнозу не може бути правильного лікування. Тому перше завдання лікаря — оволодіти методикою і технікою дослідження, а щоб наслідки дослідження були зрозумілими, треба вміти їх розставити в строго логічному порядку, навчитися клінічне мислити ...” [7].

Найбільшого значення в підготовці висококваліфікованих лікарів-педіатрів О.З. Лазарев надавав саме формуванню клінічного мислення. Він писав: «Педиатр, чтобы быть хорошим диагностом, должен хорошо знать свою дисциплину. Это само собою разумеется. Но особенно необходимо для него неустанно развивать и тренировать острую наблюдательность и клиническое мышление. Без этого постановка диагноза теряет характер настоящей творческой работы, сводится главным образом к чтению протоколов лабораторных и рентгенологических исследований и становится чисто механической» [6].

За плідотворну наукову діяльність Олександр Захарович у 1941 році, одним із перших учених України, Президією Верховної ради УРСР був удостоєний почесного звання — Заслуженого діяча науки.

Протягом всієї своєї багаторічної праці Олександр Захарович приділяв багато уваги громадській роботі, — він був активним членом Президії УМР НКОЗ УРСР, головою комісії лікувально-профілактичної допомоги НКОЗ УРСР, а з 1945 року — членом редколегії журналу „Педіатрія, акушерство та гінекологія”. Його було нагороджено медаллю „За доблестный труд в Великой Отечественной войне 1941-1945 гг.», значком „Відмінник охорони здоров'я”.

Помер О.З. Лазарев 30 листопада 1951 року. Хоронила його вся медична громадськість міста, з великою пошаною і глибоким жалем схилиючи голови біля могили Олександра Захаровича, адже понад півстоліття він вірно служив дітям і науці нашої Батьківщини.